

DYNAMICKÉ PROCESY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDNEJ SLAVISTIKE

MARTA VOJTEKOVÁ – PETER KARPINSKÝ (eds.)

ISBN 978-80-555-3595-1

Prešov 2025

DYNAMICKÉ PROCESY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDNEJ SLAVISTIKE

MARTA VOJTEKOVÁ – PETER KARPINSKÝ (eds.)

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Prešov 2025

DYNAMICKÉ PROCESY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDNEJ SLAVISTIKE

Editori: prof. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.

Autori: PhDr. Jozef Bilský, PhD.
PhDr. Alexandra Brestovičová, PhD.
prof. PhDr. Mária Čižmárová, CSc.
doc. PhDr. Miroslava Gavurová, PhD.
Mgr. Marek Chovanec, PhD., univ. docent
doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.
prof. PhDr. Peter Káša, CSc.
prof. PhDr. Marta Pančíková, CSc.
Mgr. Gabriel Rožai, PhD., univ. docent
prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.
Mgr. Zuzana Slobodová, PhD.
Mgr. Paulina Stawarz
Mgr. Michal Vašíček, Ph.D.
prof. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
Mgr. Svetlana Žeňuchová Šašerina, PhD.

Recenzenti: doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD.
dr hab. Sylwia Sojda

Vydanie: prvé

Vydala: Prešovská univerzita v Prešove
vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity
Prešov, 2025

Publikácia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0225/23: Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny).

© Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny) – Jozef Bilský, Alexandra Brestovičová, Mária Čižmárová, Miroslava Gavurová, Marek Chovanec, Peter Karpinský, Peter Káša, Marta Pančíková, Gabriel Rožai, Daniela Slančová, Zuzana Slobodová, Paulina Stawarz, Michal Vašíček, Marta Vojteková, Peter Žeňuch, Svetlana Žeňuchová Šašerina 2025
© Prešovská univerzita v Prešove, 2025

ISBN 978-80-555-3595-1

OBSAH

PREDHOVOR	4
Marta Vojteková: LAUDÁCIA.....	7
Mária Čižmárová: JUHOKARPATSKÉ NÁREČIA NA MAPÁCH LINGVISTICKÝCH ATLASOV	10
Daniela Slančová: NÁREČOVÁ (A INÁ NESPISOVNÁ) LEXIKA V TRÉNERSKOM KOMUNIKAČNOM REGISTRU NA VÝCHODNOM SLOVENSKU	19
Michal Vašíček: FONETICKÁ ZMĚNA V > H PŘED SOUHLÁSKOU NA POČÁTKU SLOVA VE SLOVENSKÝCH A RUSÍNSKÝCH NÁŘEČÍCH. PŘÍSPĚVEK KE STUDIU JAZYKOVÝCH KONTAKTŮ V KARPATSKÉM AREÁLU	30
Miroslava Gavurová: NEPODLOŽENÉ PRESVEDČENIE O EXISTENCII TZV. ODMENCA A JEHO JAZYKOVÝ OBRAZ V ŠARIŠSKÝCH NÁREČOVÝCH KOMUNIKÁTOCH.....	39
Jozef Bilský: ODRAZ VÝCHODOSLOVENSKÝCH IZOMORF V PÁDOVOM SYNKRETIZME SUBSTANTÍV GEMERSKÝCH NÁŘEČÍ	49
Peter Žeňuch: NIEKOĽKO POZNÁMOK O GRÉCKOKATOLÍKOCH SLOVÁKOCH A LITURGICKOM JAZYKU	61
Svetlana Žeňuchová Šašerina: ZDRAVIE A CHOROBA V RUKOPISNÝCH CYRILSKÝCH TEXTOCH KARPATSKEJ PROVENIENCIE	73
Peter Karpinský: JE SOTÁCKY KALENDÁR NAOZAJ SOTÁCKY? JAZYKOVO-HISTORICKÁ ANALÝZA PUBLIKÁCIE <i>SOTACKI KALENDAR NA ZVYČAJNYJ ROK 1938</i>	82
Marta Pančíková: ZRADNOSTI POĽSKEJ A SLOVENSKEJ ZASTARANEJ LEXIKY	95
Marek Chovanec: RUSKÉ PRÁVNE TERMÍNY V SLOVENSKEJ PUBLICISTIKE (K OTÁZKE KULTÚRNEJ INTERFERENCIE)	102
Alexandra Brestovičová: SLOVOTVORNÉ JAVY V REČOVOM VÝVINE PO SLOVENSKY HOVORIACEHO DIEŤAŤA	114
Zuzana Slobodová, Marta Vojteková: SÉMANTIKA A ETYMOLOGICKÉ POZADIE KARPATIZMU <i>CMAR</i> V KONTEXTE CESTOVNÉHO RUCHU	123
Gabriel Rožai: SÚČASNÝ LEXIKOGRAFICKÝ VÝSKUM SLOVENSKÝCH A RUSKÝCH NÁŘEČÍ VO SVETLE TRADÍCIE A DYNAMIKY PREMIEN	131
Paulina Stawarz: NOWE SŁOWNICTWO POLSKIE I SŁOWACKIE W DZIEDZINIE FITNESSU – PORÓWNANIE	143
Peter Káša: TERITORIÁLNE A SOCIÁLNE ASPEKTY FORMOVANIA SLOVENČINY.....	151

PREDHOVOR

Zborník *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike* vznikol ako výstup vedeckého seminára, ktorý sa uskutočnil 20. júna 2025 na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove pod záštitou Inštitútu stredoeurópskych štúdií a Inštitútu slovistiky a mediálnych štúdií a bol venovaný významnému jubileu profesorky **PhDr. Júlie Dudášovej-Kriššákovej, DrSc.**, poprednej slovenskej jazykovedkyne, slavistky a dlhoročnej vysokoškolskej pedagogičky. Okrúhle životné jubileum profesorky Dudášovej bolo pre organizátorov podnetom nielen na bilancovanie jej mimoriadne bohatej vedeckej, pedagogickej a organizačnej činnosti, ale aj na odborné stretnutie vedcov, ktorí svojimi príspevkami nadviazali na oblasti výskumu, ktorým jubilantka zasvätila svoj život – slavistiku, dialektológiu, jazykové kontakty a areálovú lingvistiku.

Zborník združuje štúdie slovenských i zahraničných autorov, ktorí sa z rôznych aspektov venujú dynamickým procesom v súčasnej jazykovede. Tematicky zahŕňa príspevky z oblasti teoretickej a aplikatívnej jazykovedy, fonetiky, morfológie, lexikológie, onomastiky, sociolingvistiky a dialektológie, pričom osobitnú pozornosť venuje areálovým a konfrontačným výskumom slovanských jazykov. Spoločným menovateľom všetkých štúdií je dôraz na pohyb, vývin a vzájomné ovplyvňovanie jazykových javov – teda na *dynamiku*, ktorá v slavistike vždy zohrávala kľúčovú úlohu.

V kontexte výskumu, ktorý reprezentuje profesorka Júlia Dudášová-Kriššáková, sa aj tento zborník stáva pokračovaním tradície prešovskej školy slavistiky a dialektológie, zakorenenej v rešpekte k vedeckej presnosti, medzinárodnej spolupráci a hlbokému poznaniu slovanského areálu. Je poctou učiteľke, vedkyni i človeku, ktorého celoživotné dielo inšpiruje celé generácie jazykovedcov.

Zároveň chceme vyjadriť úprimné poďakovanie všetkým autorom, recenzentom a organizátorom, ktorí sa podieľali na príprave tohto zborníka, ako aj predchádzajúceho seminára.

Veríme, že publikácia, ktorú držíte v rukách, sa stane nielen vedeckým príspevkom k poznaniu súčasných jazykových procesov, ale aj symbolickou poctou jubilantke – profesorke **Júlii Dudášovej-Kriššákovej**, ktorej práca a ľudská integrita zostávajú pevným bodom slovenskej a slavistickej jazykovedy.

Marta Vojteková a Peter Karpinský (editori zborníka)

Zborník venujeme

**prof. PhDr. Júlii Dudášovej-Kriššákovej, DrSc.,
pri príležitosti jej okrúhleho životného jubilea.**

- RIEGER, Janusz, (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich. I–II*. Warszawa: Wydział Artes Liberales.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna, (2019). Okrajové dialekty ako jazykové laboratórium (na materiáli východoslovenských nárečí). In: Mária IMRICHOVÁ a Éva CSÁSZÁRI, (eds.). *Péter Király 100. Tanulmánykötet Király Péter tiszteletére I*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, s. 202–210. ISBN 978-96-3489-066-9.
- STANISLAV, Ján, (1932). *Liptovské nárečia*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská.
- STIEBER, Zdzisław (1974). Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków. In: *Świat językowy Słowian*. Warszawa: PWN, s. 474–479.
- ŠIŠKOVÁ, Růžena et al., (2023). Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů Ivana Paňkevycha. Dostupné z: <https://miracle.slu.cas.cz/ukrajina2/viewer.html> [zobrazené 09.03.2025].
- ŠTOLC, Jozef et al. (1968). *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – Mapy*. Bratislava: SAV.
- TÓBIK, Štefan, 2018–2021. (ed. J. Dudášová-Kriššáková) *Gemerské nárečia I–III*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- VAŠEK, Antonín, (1967). *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě. Konfrontačně-komparatistická studie gramatická karpato-logická*. Praha: Academia.
- VAŠEK, Antonín, (2001). K lingvistické karpato-logii v západních Karpatech. In: František ALABÁN (ed.), (2001). *Recepcia hodnôt v literatúre a jazyku. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie 4. októbra 2000*, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 128–141. ISBN 80-8055-544-3.
- VAŠÍČEK, Michal, (2014). Východoslovensko-rusínské lexikální paralely na materiálu Atlasu slovenského jazyka. In: *Slavica Slovaca*, roč. 49, č. 1, s. 42–57.
- VAŠÍČEK, Michal, (2025). Nářečí nejzápadnějších rusínských enkláv v kontaktu se slovenštinou a polštinou. Fonologie a morfologie. In: *Slavia*, roč. 94, č. 1–2, s. 78–95.
- VÍRA, Josef, (1930). Hláskosloví osturnského hovorů. In: *Sborník Matice slovenskej*, roč. 8, s. 69–124.

NEPODLOŽENÉ PRESVEDČENIE O EXISTENCII TZV. ODMENCA A JEHO JAZYKOVÝ OBRAZ V ŠARIŠSKÝCH NÁREČOVÝCH KOMUNIKÁTOCH¹

Miroslava GAVUROVÁ

Inštitút anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: miroslava.gavurova@unipo.sk

The Unfounded Belief in the Existence of Changeling and Its Linguistic Representation in the Šariš Dialect Discourse

Abstract

The paper explores the unfounded belief in the existence of changeling, referred to as *odmeňec*, *odmeňeňec*, *prečiraňec*, *prečiraňče* or *vimeňec* in the Šariš dialect discourse. The study compares local practices surrounding this belief with similar motifs documented in other cultural traditions (Ashliman 1997, Radenković 2002). The analysis focuses on the lexical expressions used to denote the changeling in Šariš dialect discourse, as well as the broader linguistic representations of the belief itself. Particular attention is given to the rhetorical and discursive strategies employed by speakers to persuade listeners of the reality of changelings, revealing how language functions in the reinforcement and transmission of culturally embedded, yet unfounded, beliefs.

Keywords: Šariš dialects, changeling, witch, unfounded belief, rural superstition, witchcraft narratives, Slavic folk beliefs, dialectal discourse.

1 Úvod

V nasledujúcom príspevku hľadáme odpoveď na viaceré výskumné otázky, ktoré sa týkajú fenoménu *odmenca*². Zaujímá nás, aké jazykové stvárnenie nepodloženého presvedčenia o existencii *odmenca* nachádzame v šarišských nárečových komunikátoch a do akej miery sa zhoduje so spracovaním fenoménu *odmenca* v slovenských lexikografických príručkách. Budeme skúmať, aké praktiky sprevádzali ľudovú vieru v *odmencov* v šarišskom nárečovom areáli, čo mali spoločné s praktikami iných národov a čím sa od nich líšili. Napokon sa bližšie pozrieme na komunikačné stratégie a techniky, ktoré hovoriaci používali, aby poslucháčov presvedčili o pravdivosti tohto nepodloženého presvedčenia.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0370.

² Vzhľadom na skúmaný jazykový areál v texte pracujeme so šarišským nárečovým pomenovaním *odmeňec*, keďže ani ostatné synonymné lexémy (okrem atributívnych syntagiem typu *podhodené dieťa*) nemajú parametre spisovného jazykového prostriedku.

Pre ľudovú vieru v *odmencov* existovali viaceré dôvody. Pomocou tohto presvedčenia si ľudia vysvetľovali, prečo niektoré deti nerastú alebo sa nevyvíjajú normálne. *Odmeňec* bol totiž považovaný za dieťa iných tvorov, ktoré je vymenené za ľudské dieťa. Hoci *odmeňec* vyzerá ako dieťa, v skutočnosti ním nie je (Renner 2016, s. 153). Vo vnímaní *odmenca* naprieč rôznymi folklórnymi tradíciami existovali isté stereotypy; ako uvádza Radenkovič (2002), verilo sa, že *odmeňec* býva nepokojný, veľa plače, zle spí, vystrája, je nenásytý. Z hľadiska výzoru mal *odmeňec* priveľkú alebo primalú hlavu, veľké brucho, tenké ruky a nohy, chlpaté telo a neskoro začínal chodiť alebo rozprávať. Predpokladalo sa, že *odmeňec* žije kratšie: dožíval sa vraj maximálne 15 (Radenkovič 2002), resp. 18 – 19 rokov (Luther 1652, cit. podľa Goodey – Stainton 2001). Pre tieto charakteristiky sa bolo treba podhodeného dieťaťa čo najskôr zbaviť (Navrátilová 2004, s. 118).

Vieru v existenciu *odmencov* v tomto texte považujeme za **nepodložené presvedčenie**, ktorým sa zdôvodňovali nečakané a zväčša negatívne situácie. Pri nepodloženom presvedčení ľudia veria v existenciu úkazov, ktoré popierajú prírodné zákony či zákony fyziky (Šrol 2019, s. 15). Nepodložené presvedčenia sa, pochopiteľne, objavovali najmä v minulosti, keď vedecké vysvetlenie nežiaducich javov ešte nebolo známe, resp. nebolo dostupné niektorých vrstvám obyvateľstva (ibid.). Vysvetľovať choroby či postihnutie dieťaťa ako zásah nadprirodzených síl bolo ľahšie a pohodlnejšie riešenie, ako sa vyrovnat' s touto neželanou a ťažkou situáciou a zdôvodniť ju pred sebou samým, pred rodinou i spoločnosťou.

1.1 Lexikografické spracovanie fenoménu *odmenca* a jeho šarišské nárečové varianty

V slovenských nárečiach nachádzame veľkú výrazovú variabilitu na pomenovanie vymeneného dieťaťa. Slovník slovenských nárečí (Ripka 2006; Ferenčíková 2021) spracúva viaceré synonymné lexémy s týmto významom: *odmenec*, *odmenenec*, *odmeňča*, *odmena*, *podhodenča*/*podhodenec*, *podvržta*; *premieň*/*priemeň*, *premienča*/*priemenča*.³ Okrem toho, ako uvádza M. Smatana (2004), sa v slovenských nárečiach na označenie takéhoto dieťaťa používali aj ďalšie výrazy. „Vymenené alebo ukradnuté dieťa sa nazývalo **bohínča**: Bohínki jej chceli učiť to dieťa, bolo bi bývalo z ňeho **bohínča** (Zuberec, o. Trstená). V Sliačoch (o. Ružomberok) sa hovorí aj o tajomnej žene, ktorá vymieňa svoje nepodarené dieťa za podarené ľudské: takéto dieťa sa nazýva **zmieň**. Podvrhnuté dieťa bolo **premienča**, **premieň** alebo **kuklis** (Sliače). Skoro vždy išlo o plačlivé, primúdre dieťa s neprirodzene veľkou hlavou. Výraz **kuklis** aj jeho variant **kukliš** vo význame ‚podvrhnuté dieťa‘ zachytil aj M. Kálal v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924)“ (Smatana 2004, s. 229).⁴

Zaujímavá je z nášho pohľadu sémantizácia a exemplifikácia lexém, ktoré sa na označenie podhodeného dieťaťa používali. V *Slovníku slovenských nárečí* (Ripka 2006) sa v jednom hesle spracúvajú substantíva *odmenec*, *odmenenec* i *odmeňča* ako lexémy v západoslovenských a východoslovenských nárečiach, s funkčným kvalifikátorom pejoratívum a významom „zlé, nepodarené dieťa al. dieťa s nejakou vrodenu telesnou chybou (podľa povery vymenené bosorkou): Čo s toho *odmenca* bude, keď naroste, já

³ A. Navrátilová (2004, s. 118) uvádza, že slovenský ekvivalent českého *podhozenec* je *odplata*, čo sme však v lexikografických príručkách nezachytili.

⁴ Tu i v ostatných citátoch v texte zvýraznila autorka príspevku.

neviem, nesce poslúchat! (Šípkové PIE); *Takí odmeňedz naňišhonní, ně a ně poslúchat!* (Lapáš NIT); *Šag_e to len také odmeňča* (Šurany NZ); *Čo sa tu tmolíš, ti odmeňča!* (Ludanice TOP); *Takí odmeňeňec, mabidz ho bogiňa odmeňila* (Dl. Lúka BAR)“ (Ripka 2006, s. 537). Takáto sémantizácia a exemplifikácia z nášho pohľadu forsírjuje sémy, ktoré sa spájajú s postihnutím alebo s poruchami správania dieťaťa, nie primárne spojenie s nepodloženým presvedčením o zámene dieťaťa.

Na rozdiel od tohto hesla sémantizácia ostatných synonymných výrazov v *Slovníku slovenských nárečí* (2006, 2021) zdôrazňuje práve poverový pôvod označenia podhodeného dieťaťa. Lexéma *odmena* sa (v 3. význame) spracúva ako „podľa povery bosorkou podhodené, vymenené dieťa“ (Ripka 2006, s. 537); *podhodenča*/*podhodenec* je „podľa povery vymenené, nenormálne dieťa, podhodené poludnicou, strigou“ (Ripka 2006, s. 868); *podvržta* je „podhodené dieťa, podhodenec; zlé dieťa“ (Ripka 2006, s. 904); *premieň* i *priemeň* sa sémantizuje ako „vymenené, podhodené dieťa“; *premienča* i *priemenča* ako „vymenené, podhodené dieťa (aj ako nadávka)“ (Ferenčíková 2021).

Aj spracovanie heslového slova *odmeňeňec* v *Slovníku šarišských nárečí* (Buffa 2004, s. 185) kladie do popredia fakt, že ide o pejoratívum s významom „nepodarenec“ a s exemplifikáciou „*To z pekla odmeňeňec, co ho bogiňa odmeňila*“. Ako vidno, v tomto príklade sa ako iniciátor zámeny spomína *bogiňa* (porov. kap. 1.2.1) a na pomenovanie aktivity sa používa verbum *odmeňic*, ktoré sa spracúva osobitne ďalej ako heslové slovo s významom „vymeniť“ a veľmi podobnou exemplifikáciou „*Takí zli, jak kebi ho bogiňa odmeňila*“ (ibid.). Sloveso *odmeniť* s významom „zameniť, vymeniť [...] o zlom dieťati (za dobré dieťa podvrhla, vymenila zlé)“ spracúva aj Slovník slovenských nárečí (Ripka 2006, s. 537).

V analyzovaných šarišských nárečových textoch sme na pomenovanie *odmenca* zachytili už spomínané, lexikograficky spracované výrazy: *odmeňec* (Ripka 2006), *odmeňeňec* (Buffa 2004); ale aj také, ktoré (zatiaľ) nie sú do slovníkov zaradené ako heslové slová: *prečiraňec* (*Volali jich odmenci, prečiranci; a f perinke už ně toto, ně jej, ale cudze dzecko, prečiraňec, odmeňec!*); *prečiraňce* (*na druhej strane u Bodnara vidzela dzecko-prečiraňce*); *vimeňec* (*a to bi bulo dzecko prečiraňec, odmeňec, vimeňec!*). Tieto označenia sú slovotvornými motivátmi slovies, ktoré sa v šarišských nárečiach používajú synonymne so slovesom *meňic*, teda *čerac*/*čirac* → *prečerac*/*prečirac* → *prečiraňec*, *prečiraňce*; či *vimeňic* → *vimeňec*. Je tiež zaujímavé, že hovoriaci majú tendenciu použiť ich v apozícii alebo v plenonastickej konštrukcii, akoby pocítovali potrebu vysvetľovať význam týchto lexém.

Samozrejme, jednotlivé významy lexémy *odmeňec* neboli v komunikácii striktné oddelené a mohli sa prelínať, ako to dokumentuje aj nasledujúca ukážka zo šarišských nárečí: „*Povedzelo še – takí sí, jak kebi ce buli prečirali. [...] V Hamborku buli take dvojo ěedorobene* [zvýraznila M. G.] *dzeci, žilí až do 40. roku veku a potom naraz obidvojo umrelí. Braca buli. Ludze o ěich hvareli* [zvýraznila M. G.], *že jich za dzecka strigi prečirali. Volali jich odmenci, prečiranci*“ (Lazorík 2015, s. 54). V tejto výpovedi sa kombinuje doslovné, poverové použitie slov *odmeňec* a *prečiraňec* s ich preneseným významom („*ěedorobene*“, t. j. postihnuté dieťa). Okrem toho sa hovoriaci odvoláva na ústnu tradíciu a iných ľudí ako zdroj informácie (*Ludze o ěich hvareli*), čo je technika používaná pri šírení chýrov (Allport a Postman 1947, s. ix).

1.2 Odmeňec v ľudovej tradícii

Vieru v *odmencov* nachádzame u viacerých národov; o. i. napr. v ľudovej a literárnej tradícii v Škandinávii či v Nemecku (porov. Ashliman 1997). Srbi *odmenca* označujú ako *подмече*; Chorváti na jeho označenie používajú lexémy *podmeče*; *podvršće*, *mali veštac*; Slovinci *podmenek*, *podvrženo dete*, *podmeno dete*. Poliaci majú označenie *odmieniec*⁵; Ukrajinci *одминок, видминник*; Rusi *обмен, обменёк, обменённый, обменёнок, обменок, омен, оменыш, чертёнок, лешачёнок...* (Radenković, 2002). V českej tradícii sa *odmeňec* označoval ako *podhrozenec*, *podvrženec* (Tille 1918), *podhodek*, *potěpa*, *srastek*, *škrče*, *divožence* atď. (Navrátilová 2004, s. 117). V angličtine sa na pomenovanie podhodeného dieťaťa používajú termíny *changeling* (Renner 2016) či *substituted child* (Goodey – Stainton 2001), v nemčine *Wechselkind* (Goodey – Stainton 2001).

Akékoľvek odchýlky *odmenca* od normálneho vývoja dieťaťa sa vysvetľovali ako výsledok „obludnosti“ *odmenca*, čím sa ospravedlňovalo kruté zaobchádzanie s ním (Renner 2016). Viera v existenciu *odmencov* teda „pomáhala ospravedlniť extrémne kroky, ktoré mohli byť podniknuté (či už v skutočnosti alebo len v predstavách), aby sa rodičia alebo spoločnosť zbavili bremena starostlivosti o postihnuté deti, a súčasne poskytovala aj ochranné opatrenia, ktoré by tejto démonickej výmene zabránili“ (Ashliman 1997).

Necitlivý prístup k deťom, ktoré sa nevyvíjali štandardne, dokumentuje aj nasledujúci úryvok rozprávania pamätníčky v šarišskom nárečí: „Ja sama – hvarela Anna Urdova – f Toriše na druhej strane u Bodnara vidzela dzecko-prečiraňče. Vešla som tam do chiži i s kamaratkami [...] f kuče hñet pri dzveroch pod ramom (co na sceňe višel) taki žľabek, v ňim šumat slami a na tej slame še zaruša jakeška žive stvoreňe – celko biľučke jak scena, košulečka na ňim brudna jak žim a vlasí žoltučke jak vosk – dlukše jak ono samo. Dzifčatko to bulo, das 7 ročne. Viskočilo s teho barloha a ku nam. Z ručkami pred nami motalo, z gembičku coška rušalo, ľem tag mumlalo a mi še pozľikal'i, to zme take daco v živoce ňevidzel'i! Stara Bodnarka mala solzi v očoch a hvarela – ach, Bože, ochraň človeka ot takeho ňeščesca, jag mi tu mame, tadi, samochcac – ňevesta okopovala grule za Svatim Janom, chcela dokopac, dzecko mala zo sebu, ono plakalo v opalečke pod medzu, plakalo i plakalo, ona ku ňemu ňeišla, ľem naras prestalo, ľeci – a f perinke už ňe toto, ňe jej, aľe cudze dzecko, přečiraňec, odmeňec! No co mala robic! Virce, jak išla z ňim do chiži, tag hrožnice narikala, z hlavu od zfalstva o ostri firštuk uderila, ešči doteraz ma na čole znak, aľe še už ňedalo ňič robic. V žľapku f slame ho trimeme, bo šak to ňe našo dzecko a mi ho aňi ňijak ňevolame, aňi mena ňima... Potom do roka umrelo. Pleban ľem našilu ho prišol pochovac, bo ho chcel'i ľem dzeška za staňu zakopac“ (Lazorík 2015, s. 55). Ako z tohto úryvku vidno, postihnuté dieťa rodina nepovažovala za svoje, ba dokonca ho ani nevnímala ako ľudské dieťa – a podľa toho sa k nemu správala (dieťa spávalo len v provizórnom, nepohodlnom ležovisku, nedali mu meno, nestarali sa o jeho zovňajšok a po smrti mu nechceli dopriať kresťanský pohreb). Citovaný úryvok tiež dokumentuje, že k zámene dieťaťa/podstrčeniu *odmenca* došlo na poli, keď matka pracovala a nemohla sa dieťaťu venovať, čo je motív, ktorý sa objavuje aj v tradícii iných národov (porov. kap. 1.2.1).

⁵ L. Radenković (2002, s. 144) uvádza podobu *odmienec*, správny tvar je však *odmieniec* (porov. napr. Kuznecova 2009).

1.2.1 Kto dieťa zamenil za *odmenca* a ako k zámene došlo

V ľudovej tradícii rôznych národov sa pomenovania bytostí, ktoré namiesto ľudského dieťaťa podhadzovali svoje dieťa – *odmenca*, líšia. Ako vymenúva Radenković (2002), u Srbov to bol *vile*, *đavo* (diabol); u Chorvátov podhadzovali dieťa *vile*, *vešti-ce*, *coprница*; u Slovincov *škopnjak*, *vrag* (diabol). U Poliakov dieťa vymenila *boginka*, *tatuna*, *satanica*; u Ukrajincov *богиня*, *повитруля*, *лисова видьма*, *черт*; u Rusov *баенник*, *банница*, *вещица*, *ведьма*, *обдерича*, *давол*. U Čechov boli za výmenu zodpovedné *režná žínka*, *věstka*, *bábička*, *divoženka*, *čarodějnice* či *hastrman* (Navrátilová 2004, s. 117–123).

Pokiaľ ide o šarišské nárečia, exemplifikácia zo šarišských nárečí v lexikografickom spracovaní lexémy *odmenec/odmenenec/odmenča* uvádza ako bytosť zodpovednú za výmenu *bogiňu*, porov. „Taki odmeňeňec, mabidz ho **bogiňa** [zvýraznila M. G.] odmeňila“ (Ripka 2006, s. 537; porov. aj kap. 1.1). Podobne sa *bogiňa* spomína aj v hesle *odmeňec* v *Slovníku šarišských nárečí*: „To z pekla odmeňeňec, co ho **bogiňa** [zvýraznila M. G.] odmeňila“ (Buffa 2004, s. 185). V skúmaných šarišských nárečových textoch sa namiesto lexémy *bogiňa* objavuje ako iniciátor zámeny *bosorka* (*bo bi bosorka ju i dzecko přečirala*), *striga* (*Jak še tota striga na prahu objavila*), *strigoňa* (*strigoňino dzecko žalošne plakalo, ta strigoňa nazat svojo vžala, bo jej ho l'uto bulo a cudze vracila*), *rospelašena strigoňica* (*ku grastuchu prišla rospelašena strigoňica, položila doňho svojo dzecko*), *rospelašena dzivota* (*A f tim tota rospelašena dzivota skočila ku temu chlopce*).

V rozprávaniach o *odmencovi* v tradícii rôznych národov nachádzame isté stereotypy aj v okolnostiach, za ktorých dochádza k výmene dieťaťa:

- matka ide po vodu;
- matka pracuje na poli a dieťa necháva na medzi samo;
- matka zbiera ovocie v lese a dieťa nechá pod stromom;
- matka odíde z domu a dieťa nechá v kolíske⁶ (Radenković 2002).

Aj v skúmaných textoch sa objavili opisy stretnutia rodičky s *bosorkou*, ktorá sa snaží podhodit' *odmenca*, a to hneď po pôrode, v tzv. *polohu*⁷: „Vincaňa: „**Žebi som še s teho mesca ňerušila, ket cigaňim** [zvýraznila M. G.]: *Ležela som v polohu, dzvere še otvoril'i a do chiži vešla taka briduľa baba a hvari – ja bosorka* [zvýraznila M. G.] *a som prišla po dzecko! A ja jej – idz mi z uč, briduľo, do pekelneho zatraceňa*“ (Lazorík 2015, s. 52). Za povšimnutie tu o. i. stojí formulácia, ktorou sa hovoriaca zaprisaháva, že opis pokusu o zámenu dieťaťa je pravdivý (*Žebi som še s teho mesca ňerušila, ket cigaňim*).

1.2.2 Prevencia zámeny dieťaťa za *odmenca*

Aby sa zámene dieťaťa zabránilo, tradovalo sa, že treba dodržiavať viaceré opatrenia a príkazy. Najčastejšie sa trvalo na tom, aby sa novorodenec veľmi starostlivo sledoval, kým neprejde určité nebezpečné obdobie: „Ženy, ktoré nedávno porodili, nesmú zaspať, kým niekto nedohliada na dieťa. Matky, ktoré premôže spánok, často nájdu v kolískach podhodené deti“ (Grimm 1876; cit. podľa Ashliman 1997). Na novorodenca sa malo dozerat' nepretržite prvé tri dni jeho života, čo sa do značnej miery dodržiavalo

⁶ Napr. v poľskej tradícii *mamuna* prostredníctvom spevu a muziky, ktorú počuť z dedinskej krčmy, lákala dojčiacu matku, aby odišla z domu a nechala dieťa samo (Radenković 2002, s. 145). V príbehu „The Changeling in the Thuringian Forest“ dochádza k výmene detí, keď matka nechá svoje dieťa samo doma, zatiaľ čo ona ide po drevo (Ashliman 1997).

⁷ *poloh* – obdobie šestonedelia rodičky; 2. pomenovanie rodičkinej postele (Ripka 2006, s. 954).

až do skončenia šestonedelia, prípadne do krstu dieťaťa. Takéto praktiky v konečnom dôsledku zabezpečovali ochranu dieťaťa pred nežiaducimi vplyvmi okolia, prispievali k jeho zdravému psychickému vývoju a k rodinnej súdržnosti (Ashliman 1997).

Aj v areáli šarišských nárečí sa dodržiavali podobné príkazy, aké boli zachytené v tradícii iných národov. Napr. matka nesmela pracovať, kým dieťa nebolo pokrstené, prípadne kým ona neabsolvovala tzv. *vivod*, t. j. obradovú očistu šestonediel'ky a ukončenie obdobia, počas ktorého bola žena považovaná za nečistú (porov. vádzka n. d.). Nasledujúce tri príklady zo šarišských nárečí ilustrujú pravidlá, ktoré mali výmene dieťaťa za odmenca zabrániť:

- „*pokel' dzecko ňekerscene, ta baba ňešmi vinsc* [zvýraznila M. G.] *aňi na prach chiži*“ (Lazorík 2015, s. 49);
- „*V Hanigofcoch žena po porodze do tižňa ňešmela isc* [zvýraznila M. G.] *na poľo, aňi z dzeckom aňi sama, bo bi bosorka ju i dzecko prečirala. Až o tidzeň po vivodze višla spoza položnej plachti*“ (Lazorík 2014, s. 37);
- „*peľuški do roka [...] sušic še muša* [zvýraznila M. G.] *ľem vdnuka, v xiži, abo na pu-jze, na ňijaki pad ňe vonka, bo vonka ku ňim pristupja bosorki a do ňich vloža dajaku xorobu abo bosoractvo a tak bi še mohlo stac* [zvýraznila M. G.] *že ňe vlasna mac bi toto zecko, povicme žijče pre sebe xovala, ale bi xovala mladu bosorku, co na starosc bi z ňej stara bosorka bula a bi škodu robila narodovi*“ (A. Žembová, Hendrichovce, ANT, s. 20). Ako vidno, na vyjadrenie zákazov a pravidiel sa používala celkom pochopiteľne epistemická modalita (*ňešmela isc*; *sušic še muša*; *bi še mohlo stac*).

Aby sa zabránilo výmene dieťaťa, ľudová tradícia iných národov odporúčala rôzne magické ochranné prostriedky:

- pri rodičke sa nechával ostrý predmet alebo sa nechávala horieť sviečka;
- rodičku pokropili svätenou vodou,
- nad posteľ rodičky sa vešali posvätené byliny alebo jej ich kladli k posteli;
- kňaz spravil kriedou znak kríža;
- dieťa po narodení prikryli mužskou košľou (Radenković 2002).

Ako dokumentuje nasledujúci úryvok, aj v šarišskom jazykovom prostredí sa udržiavali podobné praktiky. Ako magický predmet brániaci výmene používal kosák, položený pri posteli reznou stranou hore; posteľ rodičky (*položna poscil'*) bola obkreslená svätenou kriedou a na štíte postele spravili sväteným cesnakom tri krížiky (porov. zvýraznený text): „*Ja mala male dzecko, narodzilo še mi akurat na 1. apríla rano o 9. hodziňe, a vera večar o 9. hodziňe prišla ku mňa ku poscel'i taka stara cicata baba, povedzela Po-chvaleni a hvari: Znace naco ja tu prišla? Po toto dzecko! A ja toto dzecatko priciskujem ku peršom, a ona mi ho ľem bere a bere a ja na ňu pľujem – ic, hiďo boska, ode mňa, strac še mi z uč! [...] Ale pri mňa uš sedzel'i mac a po koncu nohoch s poscel'i uš sterčel kosak z reživom hore, položnu poscil' som mala dookola obrajzovanu so švecenu krejdu a na ščice poscel'i mac mi zo švecenim cesnikom pomazal'i tri križiki...* [zvýraznila M. G.] *Jak še tota striga na prahu objavila, mac ju z ruku prežehnal'i, a ona ľem sebe chustku scahla na oči, obracila še, perdla jak kuň a pošla. Mac mi hvareľi, že ešči furt mala moc, bo dzecko ešči ňebulo pokerscene, ta potom ľem chitro chitro zme z ňim ušiloval'i do koscela a do kerstu. To ozda dakedi davno, jak stare ľudze rospravial'i, ňekerscencoch strigi bral'i, ňebulo pomoci! Odftedi ňebulo vo valal'e položňici, žebi ňimala pri sebe šerp, švecenu vodu i krejdu. Šveceni cesnik položňicom zašival'i do košul'i na jeden i druhi bok i novorodzeňatku* [zvýraznila M. G.]“ (Lazorík 2015, s. 46).

Okrem ochranných praktík toto rozprávanie obsahuje aj formuláciu, ktorou sa zdôrazňuje oprávnenosť a hodnovernosť nepodloženého presvedčenia o *odmencoch*, a to odvolaním sa na iných ľudí, tu konkrétne staršiu generáciu (*To ozda dakedi davno, jak stare ľudze rospravial'i, ňekerscencoch strigi bral'i, ňebulo pomoci!*). Ide o tzv. argumentum ad populum, apel na ľud, ktorý sa používa, ak chceme svojim argumentom dodať väčšiu váhu poukazom sa na verejnú mienku. Podľa tejto argumentácie je výrok pravdivý, ak veľa alebo väčšina ľudí verí, že je pravdivý (Jansen 2018). Táto formulácia tiež potvrdzuje, že nepodložené presvedčenie sa odovzdávalo podobne ako chýr, ústnym podaním od staršej generácie.

1.2.3 Benefits viery v *odmencov*

Aj keď z dnešného pohľadu môžeme nazerať na vieru v *odmencov* ako na nepodložené presvedčenie, ktoré nemá racionálny charakter, táto viera mala pre matku a dieťa výrazné benefity. Vďaka nej bola rodička bezprostredne po pôrode „ušetrená od niektorých najnáročnejších pracovných povinností, čo jej pomohlo zotaviť sa z tehotenstva a pôrodu“ (Ashliman 1997). Navyše príbehy o zámene dieťaťa odovzdávali spoločnosti ponaučenie, že ženy by v náročnom období po pôrode nemali vykonávať prácu, ktorá ich odlúči od ich novonarodených detí. A hoci tento zákaz nebol opisovaný ako opatrenie v prospech žien, ale skôr ako ochrana ich detí, aj ženy mali z tejto povery prospech (ibid.).

Rozprávanie o tom, ako bola matka po pôrode nútená ťažko pracovať a ako preto hrozila zámena dieťaťa, nachádzame aj v skúmaných šarišských komunikátoch; má však odlišnú pointu. Krutosť dozorcú na poli (*pal'ir*) tu nevedie k zámene dieťaťa⁸, ale jej predchádza; vďaka neústupnosti *pal'ira* si bosorka svoje dieťa berie späť ešte predtým, ako sa ho ľudská matka ujme. Úvodná formulácia tohto rozprávania takisto potvrdzuje ústne podanie ako zdroj informácie (*Ras[,] hvara*). Porov.:

„*Ras hvara – aha, to tam bulo na Budziňe, babi kopal'i, a jedna mala dzecko zo sebu, pod brehom v grastuchu na pal'icoch višelo, bo to ozdaj dakedi ňebula zaminka, že žena dzecko ma, mušela tag bic na paňskim jag i druha. Ľem naras toto dzecko začalo žgravec, narikac, ale tak, že ten hlas aňi ňebul ľuckej podobi! A tota mac – ta ruca motiku a chcu ucekac ku dzecku, ale pal'ir – ňe, ňepujdzeš a ňepujdzeš, ňešmiš, kopaj dalje a o odmenca še ňestaráj! A tote šicke babi na teho pal'ira, jaki je ukrutni mac ku dzecku ňepuščic, kto to dakedi chiral a dzecko tag boľesne narika, šag mu treba cici dac atagdalej. Ale pal'ir, ňe a ňe, tej babi i po pisku vical, a ňepuščil! A naraz toto narikaňe, pľáč prestal, a ten pal'ir ku tej maceri – no a teraz už možeš isc! A to znace jag bulo? Ten pal'ir vidzel, že ku grastuchu prišla **rospelašena strigoňica** [zvýraznila M. G.], položila doňho svojo dzecko, a tej maceri dzecko vžala zo sebu, dzeci zameňila, za to ten pal'ir povedzel – o [o]dmenca še ňestaráj! Ale jak tota mac ňepošla a strigoňino dzecko žalošne plakalo, ta strigoňa nazat svojo vžala, bo jej ho ľuto bulo a cudze vracila. A to – ruč bi bula tota mac strigoňino podojčila, už bi jej bulo ostalo, a to bi bulo dzecko prečiraňec, odmeňec, vimeňec!“ (Lazorík 2015, s. 50).*

⁸ V niektorých legendách sa výmena detí udeje vtedy, keď zemepáni nútia roľnícke matky, aby vykonávali ťažkú prácu pri žatve skôr, ako uplynie ich šestonedelie (Ashliman 1997).

1.2.4 Zázračné vrátenie ľudského dieťaťa

Častým motívom príbehov o *odmencoch* je, že zlé zaobchádzanie s *odmencom* napokon vedie k šťastnému koncu pre rodičov a ich vlastné dieťa. Aby totiž bosorka zastavila týranie svojho potomka, zachraňuje svoje dieťa a vracia ukradnuté smrteľné dieťa (Ashliman 1997, Radenković 2002, s. 148–149). Podobný príbeh sa vyskytol aj v skúmanom nárečovom materiáli:

„Anna Urdova-hebabina, 1920, Kriviani, rozpraviala o prečiraňu, co jej mac rodom s Vislanki (Visranki) hvarela: Vo Visranke v jednej rodziňe mal'i dzecko prečiraňče, to chlopec bul. Mal 11 roki. Nič ňerospravjal, ľem besprestaňa žgravel, narikal, bul ňezmirňe zlostni, každeho, co se ku ňemu približil, kusal, kopal. Ocec už ňemohol vitrimac z ňim. Ľudze mu radizil'i, žebi z ňim išol do Ľenartova na otpust ku popom. Ta vzał ho na cherbet do zajdi a išol. Už pred Ľenartovom s krakoch višla taka rospelěšena dzivota, zubiska na ňej, nohi jak kače labi a ku temu prečirancovi se obezvala – Puti Ľenartov? A prečiraňec s cherbeta jej šumňe otpovedzel – Idzeme do Kobulanki na otpust (Kobulanka – dzedzina oproci Ľenartovu na polskej strane). Jak ocec začul jaksucu reč teho svojeho chlopca, nazloscil se, zrucil ho s cherbeta na žim a začal ho bic a kričec: Ta ti ku mňe se aňi z jednim slofkom ňeozveš a ku tej strige se znaš ozvac? A bil ho a bil, aľe do zabica ho bil. A f tim tota rospelěšena dzivota skočila ku temu chlopce, vžala ho na ruki a ucekala do ľesa. Bo to bul jej chlopec a se jej žal' udal, že ho ten cudzi chlop bije! A tu naras se spoza kraka ozve hlas – tato, tato... Ocec priskoči, kuka, pred nim stoi prekrasni chlopec, ten vlasni chlopec, co mu ho striga prečirala a toto zlostne svojo dzecko mu podrucila...“ (Lazorík 2015, s. 55).

Takéto príbehy so zázračným šťastným koncom poskytovali rodičom nádej a útechu v dobe, keď boli vrodené chyby a mnohé detské choroby neliečiteľné (Ashliman 1997).

4 Záver

Výskum nepodloženého presvedčenia o existencii *odmenca* v šarišských nárečových komunikátoch ukazuje viaceré paralely medzi vierou v *odmenca* v šarišských nárečiach a v ľudovej tradícii iných národov. Tieto paralely sa týkajú viacerých okolností, ktoré majú v skúmanom nárečovom materiáli takúto podobu:

- miesto zámeny: *les, pole, doma po pôrode*;
- iniciátor zámeny: *bosorka, bogiňa, striga, strigoňa, rospelěšena strigoňica, rospelěšena dzivota*;
- preventívne opatrenia proti zámene: ochrana šestonediel'ky a jej dieťaťa počas istého predpísaného času, sila krstu a obradného očistenia šestonediel'ky;
- ochranné prostriedky: ostrý predmet (*kosak, šerp*), svätená voda, posvätená krieda, cesnak zašitý v odeve rodičky a novorodenca.

Výskum lexikografického zachytenia fenoménu *odmenca* ukázal veľkú variabilitu jeho pomenovaní, pričom sémantizácia týchto lexém zdôrazňovala buď poverový charakter, alebo prenesený význam *odmenca* ako zlého, nepodareného dieťaťa, prípadne dieťaťa s telesným postihnutím. Okrem lexikograficky spracovaných lexém sme v šarišských nárečových prejavoch našli aj ďalšie označenia *odmenca* (*prečiraňec, prečiraňče, vimeňec*), čo môže prispieť k detailnejšiemu obrazu tohto fenoménu v šarišských nárečiach.

Limitovaná sonda do šarišských nárečových komunikátov tiež ukázala, že pri vyjadrovaní hodnovernosti informácie o *odmencoch* sa hovoriaci odvolávali na iných ľudí (*To ozda dakedi davno, jak stare ľudze rospravial'i, ňekerscencoch strigi braľi, ňebulo pomo-*

ci.), čo možno považovať za formu argumentu ad populum. Okrem toho bolo zachytené aj zaprisahanie sa (*Žebi som se s teho mesca ňerušila, ket cigaňim.*), ktorým sa hovoriaca zaručila za pravdivosť informácie o *odmencovi*. Na vyjadrenie preventívnych opatrení, aby k zámene dieťaťa za *odmenca* nedošlo, sa v komunikátoch používali modálne verbá ako lexikálne prostriedky epistemickej modalita (napr. *žena po porodze do tižňa ňešme-la isc na polo; peľuški do roka [...] sušic se muša ľem vdnuka*).

Existencia nepodloženého presvedčenia o existencii *odmencov* v šarišskom nárečovom areáli je dokladom toho, že ľudia sa aj na tomto území vyrovnávali s narodením zdravotne znevýhodneného dieťaťa podobným spôsobom, aký bol zaznamenaný v ľudovej kultúre a literárnej tradícii iných národov. Hoci z pohľadu modernej doby sa toto nepodložené presvedčenie môže javiť ako iracionálny relikt, ktorý treba odmietnuť, pre človeka v minulosti to bola účinná, hoci drastická stratégia, ako zvládnuť psychicky náročnú situáciu, vysvetliť ju sebe a svojmu okoliu, zmeniť ju alebo sa s ňou zmieriť.

Bibliografia:

- ALLPORT, Gordon W. a Leo POSTMAN, (1947). *The Psychology of Rumor*. New York: Henry Holt.
- ASHLIMAN, Dee L., (1997). *Changelings*. Online. Dostupné z: <https://sites.pitt.edu/~dash/changeling.html> [zobrazené 11.07.2025].
- FERENČÍKOVÁ, Adriana, (red.), (2021). *Slovník slovenských nářečí. III. P (poza) – R*. Online. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1905-5. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk/> [zobrazené 11.07.2025].
- GOODEY, C. F. a Tim STANTON, (2001). Intellectual disability and the myth of the changeling myth. In: *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, roč. 37, č. 3, s. 223–240. Online. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/jhbs.1032> [zobrazené 21.07.2025].
- JANSEN, Henrike, (2018). Ad populum arguments in a political context. In: OSWALD, Steve a Didier MAILLAT (eds.). *Argumentation And Inference: Proceedings Of The 2nd European Conference On Argumentation, Fribourg 2017 (Vol. II)*. Online. s. 425–438. ISBN: 9781848902848. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1887/3458707> [zobrazené 4. 8. 2025].
- KUZNECOVA, Irina V., (2009). Персонажи мифологии в устойчивых сравнениях славян. In: *Slavia*, roč. 78, č. 1–2, s. 69–88. Online. Dostupné z: https://asjournals.lib.cas.cz/Slavia/article/uuid:a6c6ad3e-c57c-49d8-83b2-e5710b86f5c4/pdf?fbclid=IwY2xjawLSASZleHRuA2FlbQIxMQBicmlkETBTYTRYt1BRMTRWYXVJRZDZ-vAR4k9m09KwMh6XjRfyuFEX44PA_xJo9v0tFXPfyOYXhi60NV2UCJVUC21devXA_aem_ztfbId7_x8yXdbXAYjtKgQ [zobrazené 11.07.2025].
- LAZORÍK, Ján, (2014). *Zvyky a obyčaje horného potorysia. Duchovné perly šarišského nárečia 3*. Prešov: Krajské múzeum v Prešove. ISBN 978-80-971844-0-7.
- LAZORÍK, Ján, (2015). *Poverý z horného potorysia. (temné sily, duchovia, čary, kliatby, prorockta...)* Duchovné perly šarišského nárečia 4. 1. časť. Prešov: Krajské múzeum v Prešove. ISBN ISBN: 978-80-971844-1-4.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, (2004). *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-397-3.

- RADENKOVIČ, Ljubinko, (2002). Slav beliefs on changelings. In: *Balkanica*, roč. 2022, č. 32–33, s. 143–154. Online. Dostupné z: <https://doi.org/10.2298/BALC0233143R> [zobrazené 11.07.2025].
- RENNER, Karen J., (2016). *Evil Children in the Popular Imagination*. Online. New York: Palgrave Macmillan, s. 153–175. ISBN 978-1-137-60321-0. Dostupné z: https://doi.org/10.1057/978-1-137-59963-6_7 [zobrazené 11.07.2025].
- RIPKA, Ivor, (red.), (2006): *Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzchádzat)*. Bratislava: Veda. ISBN 80-244-0900-6.
- SMATANA, Miloslav, (2004). Ktože to tu straší, čože to tu máta. In: *Kultúra slova*, roč. 38, č. 4, s. 226–231. Online. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2004/4/ks2004-4.html#ktoze-to-tu-strasi-coze-to-tu-mata-2> [zobrazené 11. 07. 2025].
- ŠROL, Jakub, (2019). Čo sú to nepodložené presvedčenia a prečo im ľudia veria? In: Marek JURKOVIČ, Vladimíra ČAVOJOVÁ a Ivan BREZINA (eds.), (2019): *Prečo ľudia veria nezmyslom*. Bratislava: Premedia, s. 12–49. ISBN 978-80-8159-757-2.
- TILLE, Václav, (1918). Polívkovy studie ze srovnávací literatury. In: Sborník prací věnovaných Prof. Dr. J. Polívkovi k šedesátým narozeninám Společnosti národopisného musea Československého v Praze. HORÁK, Jiří (ed.), (1918). Praha. Online. Dostupné z: https://archive.org/stream/sbornkpracvn00pol/sbornkpracvn00pol_djvu.txt [zobrazené 11.07.2025].
- Vádzka, (n. d.). In: Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru. Online. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/položka-encyklopedie/vadzka/> [zobrazené 23. 07. 2025]

ODRAZ VÝCHODOSLOVENSKÝCH IZOMORF V PÁDOVOM SYNKRETIZME SUBSTANTÍV GEMERSKÝCH NÁREČÍ¹

Jozef BILSKÝ

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach
E-mail: jozef.bilsky@upjs.sk

The Reflection of Eastern Slovak Isomorphs in Case Syncretism of Nouns in the Gemer Dialects

Abstract

The aim of the paper is to determine the extent of interference of East Slovak isomorphs into the Gemer dialect area and to determine how these language contacts were reflected in the degree of case syncretism in the substantive declension of individual groups of Gemer dialects. We explain the genesis of relational morphemes, that are specific for Gemer dialects as Central Slovak dialects and that, due to the influence of language contacts with Eastern Slovak, was layered on the original Central Slovak base. For individual isomorphs, we also apply to the question, how far into Gemer they have penetrated, while justifying these findings from a geomorphological perspective and from the perspective of language development. We classify East Slovak dialects according to R. Krajčovič (1988). Methodologically, we apply synchronic-diachronic analysis, confrontational description, comparative method and the method of comparative (relative) chronology. We also apply a partial, contrastive, and especially diachronic scientific characteristic.

Keywords: case syncretism, East Slovak dialects, geolinguistics, language contacts.

1 Úvod

Je známe, že celoživotným objektom vedeckého záujmu Júlie Dudášovej-Kriššákovovej sa stali jej rodné goralské nárečia. Bádateľka v slovenskej jazykovede rozpracovala teóriu jazykových kontaktov, a to so zreteľom na tieto prechodné dialekty na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí.² V ostatných rokoch, po objavení rukopisov jej učiteľa a významného slovenského jazykovedca Š. Tóbika, intenzívne pracovala na ich vydaní, čím z pozostalosti vznikla celá séria monografií o gemerských nárečiach.³ Aj keď v oblasti jazykovedy sa autorka venovala prevažne zvukovej rovine nárečí a slo-

¹ Štúdiá je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny) č. 1/0225/23 (2023 – 2025).

² Porov. J. Dudášovú-Kriššákovú (1993; 2016).

³ Podrobnejšie porov. J. Dudášovú-Kriššákovú (2022).